

УДК 37 (437) (09) «1919-1939»

ПЕДАГОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО «ШКІЛЬНА МАТКА РУСИНІВ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ»: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Шикітка Галина Миколаївна
м.Ужгород

У науковій статті досліджується хроніка діяльності педагогічного товариства «Шкільна Матка Русинів Чехословацької Республіки», заснованого в Ужгороді у 1926 році. Аналізуються умови й мета створення організації, дискусія з приводу назви товариства, пріоритетні напрями його діяльності. На основі аналізу неопублікованих архівних джерел зроблено висновки про ефективність роботи товариства та його творчий потенціал.

Ключові слова: Закарпаття, «Шкільна Матка Русинів», педагогічне товариство, члени товариства, статуту, напрями роботи.

Актуальність дослідження місця й ролі педагогічних фахових товариств у освітньо-виховному просторі виражається використанням досвіду й поширенням засадничих орієнтацій у змісті організації педагогічного загалу в напрямку вирішення пріоритетних освітніх, виховних та культурних завдань. В умовах демократизації суспільства з'являються більш ефективні можливості для відстоювання станових, професійних інтересів. Тому, приклад Чехословацької Республіки, до складу якої впродовж 1919 – 1939 років входило Закарпаття (тоді офіційна назва – Підкарпатська Русь), є цінним саме в напрямку поширення гуманістичних ідей у сфері освіти й виховання. Провідну організаційну й функціональну роль у цьому напрямку виконували чисельні культурно-освітні громадські організації, в тому числі й педагогічно-фахові, які освітньо-виховні проблеми реально бачили, так би мовити, з середини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі аспекти розглядалися такими дослідниками, як І.Ліхтей, В.Керецман, Н.Керецман [16, с. 427-428], М.Токар [17, с.93].

Доступна джерельна база (в даному випадку архівні фонди Державного архіву Закарпатської області) дає можливість цілком об'єктивно проаналізувати умови й цілі створення організації, стати свідком внутріорганізаційної дискусії з приводу назви товариства, структурувати пріоритетні напрями його діяльності. До того ж, використовуючи виключно неопубліковані архівні джерела, можна прослідкувати характер активності лідерів та дійових осіб, співпраці з іншими просвітніми й педагогічними організаціями, обґрунтувати висновки про ефективність роботи товариства та його творчий потенціал тощо.

Формуючи мету нашого дослідження про діяльність товариства «Шкільна Матка Русинів Чехословацької Республіки» (ШМР), перед нами постали декілька завдань. Їх вирішення в цілому дасть можливість повною мірою розкрити характер, зміст і методи роботи досліджуваної педагогічної спільноти. Отже, структуруючи запитальник на основі дослідження архівних матеріалів, ми виділили такі, на наш погляд, значущі частини:

- 1) назва організації та дискусія з цього приводу;
- 2) мета і обґрунтування необхідності створення організації;
- 3) активісти товариства;
- 4) статуту і проблема з їх унормуванням та легалізацією;
- 5) пріоритетні напрями діяльності та ефективність (результативність) роботи організації;
- 6) співпраця з однотипними фаховими товариствами.

Виходячи з даної структури, ми спробували розкрити хроніку діяльності однієї з багатьох фахово-педагогічних організацій, яка діяла в міжвоєнному Закарпатті.

Цікавою, на наш погляд, є історія про вибір назви організації та дискусія з цього приводу. Достовірно про це можемо дізнатися з протоколу «учредительного собрания» від 16 серпня 1926 р., на якому підготовча комісія подала на розгляд делегатів наступну назву – «Школьна Матица Русинів Чехословацької Республіки». Вочевидь, обґрунтування назви виходило зі слов'янського розуміння терміну «матица», яке серед словаків і чехів розумілося як «товариство», «організація», а також було наближене до слів «matička», «matka» – мати. У Словаччині, наприклад відомою була організація «Матица Словенска», з якою товариство підтримувало дружні стосунки.

Саме з приводу цього слова у назві товариства розгорілася найбільша дискусія. Врешті-решт, після бурхливого обговорення, було прийнято рішення вживати в назві термін «матка» з означенням «шкільна матір» [4, арк. 2]. Це слово було менш словакізованим і більш наближеним до місцевої говірки. Таким чином, після затвердження й упродовж всього існування організації на офіційному рівні вживалась назва «Школьна (згодом частіше «шкільна» – Г.Ш.) Матка Русинів (подекуди «русинів» – Г.Ш.) Чехословацької Республіки» (часто в документах подавалась просто прикінцева аббревіатура «Ч.С.Р.» – Г.Ш.).

Визначаючи мету і обґрунтування необхідності створення організації на установчому засіданні один з ініціаторів її заснування Августин Волошин акцентував увагу на «нужность, важность

и цели сей організації» [2, арк. 2]. Згідно з § 3 I розділу Статуту товариства, його цілі визначалися таким чином: «подпирати школьництво Подкарпатской Руси, помагати бідним селам в ділі будованя і зарядженя школ, основувати школи й інтернати, збирати стипендійні фонди для допомоги учеников низших и высших школ и для заосмотреня убогих учеников учебниками и школьными средствами» [9, арк. 33]. А ще на установчому зібранні ШМР «для поднесення народной культуры потрібним видить основаня в Ужгороді університету» [3, арк. 3].

У наступній редакції статутів товариства, яку затвердили у 1931 р., § 3 зазначав: «Метою товариства є праця піднесення освіти й культури руського (малоруського, українського) народу, а тим самим над його матеріальним добробутом. Цілі мети товариство досягає тим, що засновує руські (малоруські, українські) школи, паралельки, класи, курси, інтернати, дешеві кухні, дитячі садки, захоронки (медпункти – Г.Ш.), книгозбірні (бібліотеки), дбає про їх оборудування, дає почин до їх засновання, дає їм моральну й матеріальну поміч, морально й матеріально допомагає руським вченим, мистцям, артистам, студіюючій молоді, видає книги, листівки, картини, влаштовує лекції, вистави, академії, театральні представлення, концерти, забави» [10, арк. 76].

Сам голова товариства Михайло Брацайко в одному з листів писав, що «Мы увірені, що каждый порозуміє благородну інтенцію нашу та буде подперати товариство и причиниться до осягнення його цілей: до поднесення родной національной культуры. Передовсим просиме Вас: зробіть все, что бы идея «Школьной Матки» була поширена по всіх руських областях Чехословацкой республики. Чтобы дознався каждый русин о нашем плане и подпирал нас» [15, арк. 5].

Щодо активістів товариства ШМР, то він складався, в переважній більшості, з членів іншої відомої й більш впливової станової організації краю – Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (ПТТПР), яке очолював Августин Волошин. Про це свідчать списки членів та заява про вступ до товариства, що знаходяться в обласному архіві [13, арк. 1 – 24]. Так, станом на 1927 р., членів, які платили внески нараховувалося 76 чоловік [13, арк. 8], а в 1931 р. їхня кількість зросла до 95 [7, арк. 20].

Варто зазначити, що до кадрового складу товариства ввійшли переважно проукраїнські налаштовані фахівці (службовці, вчителі, релігійні діячі). Перелік членів та їхня буденна діяльність доводить це. Так, наприклад, можемо назвати Августина Волошина, Михайла і Юлія Брацайків, Василя Гаджегу, Віктора Желтвая, Павла Яцка, Василя Фединця, Івана Панькевича, Степана Ключурака, Федора та Юліана Реваїв, Миколу Долина, Ірину Невицьку, Василя Лара, Августина Штефана й багатьох інших, які стали згодом твердинею українства в Закарпатті.

У відповідь Михайло Брацайко писав про свідомий вибір членів з різних орієнтаційних впливів: «Сим хотіли ми задокументувати, що язиковий спор тут немає міста та що в нашій Матці хочемо ми на оборону наших школ соединити всіх русинов без огляду на их культурні, релігійні і політичні погляди та увірености» [12, арк. 5]. Розвиваючи цю тему, голова ШМР пише: «Школьна Матка має зовсім інші цілі, як О-во Духновича. Принайменше має вже одну спеціальну ціль. Саме тому одно товариство другому не противиться, але одна організація доповнює другу у народном житю. В сей нашой організації не хочем заводити язикові і політичні спори. Язикові спори і правописні вирішити саме життя. Ми лиш боронити хочемо і розвивати наші школи і нашу молодеж для свого народу и не дати им пропасти» [12, арк. 5].

Структуру товариства формували його голова, загальні збори (найвищий орган товариства), кураторія (24 члени), дирекція (2 чол.) і контрольна комісія (7 чол.). Згідно з § 6 III розділу Статуту ШМР члени товариства поділялися на почесних, «основателів», звичайних і «допомагаючих» [9, арк. 33 – 34].

Складною була ситуація зі статутами, їх унормуванням та

легалізацією. Відповідно до тогочасних законів свою повноцінну діяльність товариство могло розпочинати після затвердження статутів у владних і поліційних відомствах. Однак стосовно ШМР згадані інституції довгий час проявляли якщо не байдужість, то відверте затягування процесу легалізації. Ще на установчих зборах влітку 1926 р. було прийнято членами й подано (1 грудня 1926 р.) на затвердження влади першу редакцію статутів [3, арк. 3]. Вони склалися з 12 розділів і 32 параграфів. На засіданні кураторії 9 квітня 1927 р. було оголошено, що «статути для одобрення ще не отримали відповіді» [3, арк. 3]. Протокол засідання кураторії ШМР від 6 жовтня 1928 р. подає таку ж невтішну інформацію: «Уряди статуту ще не затвердили» [3, арк. 4]. Засідання кураторії і дирекції ШМР 27 квітня 1931 р. засвідчує, що «поліція затримує затвердження статутів» [6, арк. 17], а 18 листопада 1931 р. управа ШМР знову піднімає питання про їх затвердження [6, арк. 9].

Але й після цього історія із затримкою затвердження владою статутів товариства продовжилася. У архівних фондах є ціла низка різноманітних офіційних листів, у змісті яких йдеться про статуту. Ця переписка фактично велася впродовж 1926 – 1936 рр. У чому ж полягала проблема? В основному мова йшла про певні юридичні неточності та деякі несуттєві обмовки. На наш погляд, це свідоме затягування було пов'язане з тим, що кадровий потенціал товариства вимальовувався виключно проукраїнськи налаштованим, а сфера діяльності товариства поширювалася відповідно на ті заклади, які підтримували організацію. Лист Земського Уряду для Подкарпатурського края в Ужгороді на адресу ШМР від 21 лютого 1936 р. промовисто підтверджує наші доводи: «Міністерство внутрішніх справ рішенням від 8.1.1936 р. повідомляє, що не може схвалити статуту Товариства «Шкільна Матка Русинів», прийняті 15 жовтня 1933 р.». Урядники знайшли порушення через вживання слова «український» (в оригіналі – назва «протиправна»), а отже апелювали, що треба використовувати слово «руський, малоруський або русинський» згідно із § 49 Основного закону від 15 лютого 1920 р. (№ 325 і 326) [11, арк. 87].

Пріоритетні напрями діяльності ШМР були спрямовані на досягнення згаданих цілей (зокрема, про це говорилося в § 4 I розділу Статуту редакції 1926 р.), а саме:

- членські внески, субвенції і подарунки, дохідна частина з утримування друкарні, видавничої діяльності, театральних вистав, концертів, лекційних курсів тощо [9, арк. 33];
- заснування і підтримання в добробуті шкільних закладів та інтернатів. Так, на засіданні президії ШМР від 30 червня 1930 р. було підтримано ініціативу Василя Лара щодо відкриття жіночої гімназії. Тоді ж Августин Волошин запропонував знайти можливість для заснування інтернату для сільських хлопців [4, арк. 7]. Документи свідчать, що вирішити всі поставлені завдання товариство практично не змогло. Успіхів ШМР досягла тільки у справах домагання виділення грошових субсидій від влади на відкриття та облаштування навчальних закладів, інтернатів, допомогу окремим учням і студентам. Наприклад, на засіданні президії ШМР 12 вересня 1930 р. було ухвалено рішення про виділення 15 тисяч крон на створення 2-ої «вправної класи народної школи при учительській жіночій семінарії», 17 тисяч на створення нової руської народної школи «на Минайській улиці», 12 тисяч на «розширення народної школи на Цегольні» в Ужгороді, а також по 2 тисячі для початкових робіт з будівництва шкіл у Старій і Новій Ботраді [5, арк. 8].
- допомога студентам у виплаті за навчання [7, арк. 20];
- вивчення якості мовної політики у школах. Показовим у цьому відношенні є виступ Павла Яцка на засіданні звичайних загальних зборів ШМР 23 травня 1931 р. в Ужгороді, де зокрема сказано, що «наші діти словакізуються і мадяризуються», а Товариство має стати на заваді «винародовлення руських дітей» [7, арк. 21]. У свою чергу Юліан Ревай пропонував поширювати серед дітей та їхніх родичів пропагандистські листівки, або ж хо-

дючи «з хати до хати» вмовляти батьків віддавати дітей тільки до руських шкіл [7, арк. 22];

- проведення різноманітних заходів навчально-виховного й мистецько-театрального характеру, святковий вечір для молоді [6, арк. 9 – 10].

Отже, говорити про ефективність роботи товариства слід, на наше переконання, крізь розуміння матеріальних можливостей та реальних обставин, в яких воно діяло.

Говорячи про співпрацю з однотипними фаховими товариствами, варто акцентувати на тому, що весь спектр культурно-просвітних організацій був тісно пов'язаний характером і змістом завдань, які вони виконували. Єдина відмінність полягала в національно-культурній, а подекуди й політичній орієнтації. Тому, в даному випадку, ШМР найбільше співпрацювала з українськими товариствами і лише за винятком у координаційних об'єднаннях, куди входили організації інших культурних впливів.

Вище вже говорилося про тісну співпрацю з Педагогічним Товариством Підкарпатської Русі, яке очолював А. Волошин. Складалося враження, що ШМР – дочірнє підприємство цієї організації, оскільки основні дійові особи товариств були ті ж самі, часто відбувались спільні погодження рішень з приводу різних питань, участь у деяких акціях також була спільною. Згодом, така ж тісна співпраця здійснювалася з «Учительською Громадою». Упродовж своєї діяльності, виходячи зі своєї безпосередньої мети, ШМР опиралася на співробітництво з такими організаціями як: «Товариство учителів горожанських шкіл Підкарпатської Русі», «Товариство учителів фахових шкіл Підкарпатської Русі», «Товариство професорів середніх шкіл Підкарпатської Русі», «Товариство учительниць ручних робіт і захоронок», «Товариство церковних учителів Єпархії Мукачівської», «Товариство церковних учителів Єпархії Пряшівської» та ін. [9, арк. 35].

Активно ШМР співпрацювала й з товариством «Просвіта», «Жіночим Союзом» та ін., члени яких морально й матеріально були задіяні в роботі педагогічної організації. Серед загальнодержавних товариств ШМР налагодила і підтримувала контакти з «Матицею Словенською», з якою обмінювалася статутними матеріалами [8, арк. 2].

Згідно з офіційним листом «Подкарпатурського Народо-просветительного Союзу» (ПНС) від 12 лютого 1929 р. ШМР було прийнято в «корінні» члени цієї організації: «По предложению

школьного отдела Земского Уряда в Ужгороде Ваше общество было принято загальным збором ПНС за коренного члена ПНС и занесено в его устав (§ 8)» [14, арк. 2]. У цій організації представники ШМР працювали в секціях (літературній, лекційній, природничо-виховній, кінематографічній, студійній і статистичній), а також брали участь у регулярних робочих засіданнях ПНС [14, арк. 1, 5, 6, 11, 13].

У цілому, ПНС, за словами його керівника Степана Фенцика, була «верховним» обществом всех культурных обществ Подкарпатской Руси с правом совещательного голоса по отношению к школьным властям», тобто об'єднанням різних культурно-просвітних організацій краю [1, арк. 3]. Отже, місце в цьому об'єднанні ласкаво було надано й ШМР, навіть незважаючи на статутні проблеми.

Таким чином, аналіз діяльності педагогічного товариства «Шкільна Матка Русинів Ч.С.Р.» наводить на наступні висновки. По-перше, його створення було логічним в умовах покращення загальнодержавного ставлення до освітніх проблем у цілому і вчасним, оскільки в Закарпатті проблеми відсутності шкіл, їх матеріального забезпечення, високого рівня безграмотності серед населення, культурно-національного зубожіння молоді, мовного хаосу були надзвичайно актуальними. По-друге, кадровий склад товариства був достатньо кваліфікований для того, щоб реалізувати плани покращення культурно-просвітницького життя населення краю, допомогти у підвищенні фахового становища педагогічного загалу. По-третє, статутні проблеми ШМР були безпосередньо пов'язані з можливостями ефективного використання власного потенціалу для розв'язання пріоритетних освітньо-виховних завдань. По-четверте, складне матеріальне становище товариства й занадто низька спроможність владних інституцій фінансувати освітньо-виховні та інші проекти ШМР унеможлилювали матеріалізувати цілком закономірні патріотичні амбіції культурно-освітніх лідерів.

Незважаючи на це, приклад функціонування однієї з організацій міжвоєнного Закарпаття може слугувати символічним орієнтиром у вузькопрофільній системі освітньо-виховної діяльності й чітко окреслити ключові акценти тогочасних культурно-просвітних змагань закарпатців. Особливо слід звернути увагу, у процесі подальших досліджень, на ефективність вирішення завдань у співпраці з іншими фаховими товариствами.

Література та джерела

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Фонд 50 «Правление русского культурно-просветительного общества им. А. Духновича, г. Ужгород», Опис 2, Справа 28 «Протокол экстренного заседания правления краевого Народнопросветительного Союза от 9 июня 1929 г.». – Арк. 1 – 4.
2. Там само. – Фонд 1040 «Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород», Опис 1, Справа 1 «Протоколи зборів і засідань товариства» (16 серпня 1926 р. – 15 жовтня 1933 р.). – Арк. 2 «Протокол написаний 16 августа 1926 в Ужгороде на Учредительном собрании «Школьной Матки Русинов ЧСР».
3. Там само. – Арк. 3 – 5 «Протокол записаний дня 9 апреля 1927 в Ужгороде на засіданні кураторії «Школьной Матки Русинов Чехословацкой Республики».
4. Там само. – Арк. 7 «Протокол из засідання Президії «Школьной Матки Русинов», яке одбулося дня 30 юнія 1930 року».
5. Там само. – Арк. 8 «Протокол из засідання Президії «Школьной Матки Русинов», яке одбулося дня 12 сентября 1930 року».
6. Там само. – Арк. 9 – 18 «Протокол із засідання Управи «Школьной Матки Русинов Ч.С.Р.» 18 ноября 1931 року».
7. Там само. – Арк. 20 – 22 «Протокол звичайних загальних зборів товариства «Школьная Матка Русинов Ч.С.Р.», котрі одбулися 23 мая 1931 року».
8. Там само. – Справа 6 «Статути товариства й листування з Крайовою управою і поліційною дирекцією про затвердження статутів» (19 серпня 1926 р. – 21 січня 1936 р.). – Арк. 2 «Лист № 7464 від 19 августа 1926 п. М. Брацайка від «Матиці Словенської» та їх статути».
9. Там само. – Арк. 33 – 37 «Статути Товариства «Школьная Матка Русинов Чехословацкой Республики»
10. Там само. – Арк. 76 – 78 «Статути Товариства «Шкільна Матка Русинів Чехословацької Республіки» від 15.X.1933 р.
11. Там само. – Арк. 87 «Лист Земського Уряду для Подкарпатурського края в Ужгороді від 21 лютого 1936 р.».
12. Там само. – Арк. 5 «Відповідь М. Брацайка на лист І. Гендера».
13. Там само. – Справа 8 «Списки членів товариства, заяви про вступ до товариства» (7.04.1927 р. – 22.07.1932 р.). – Арк. 1 – 24.
14. Там само. – Справа 10 «Повідомлення Народнопросвітнього Союзу про прийом товариства до Союзу і запрошення на засідання, оголошення про порядок виклопотання допомоги товариствам, запит Крайового управління про складання бюджету» (8.02.1929 р. – 9.04.1932 р.). – Арк. 1 – 13.
15. Там само. – Справа 28 «Відозви Товариства «Шкільна Матка Русинів». – Арк. 1 – 35.
16. Ліхтей І. Діяльність громадських організацій / І.Ліхтей, В.Керецман, Н.Керецман // Нариси історії Закарпаття. Том II. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 413-429
17. Токар М. Громадські організації / Маріан Токар // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 89-93

В научной статье исследуется хроника деятельности педагогического общества «Школьная Матка Русинов Чехословацкой Республики», созданного в Ужгороде в 1926 году. Анализируются условия и цели основания организации, дискуссия об названии общества, приоритетные направления его деятельности.

Значительное внимание уделено деятелям, активистам, сотрудничеству с другими просветительскими и педагогическими организациями, статутным проблемам и др. Автор, используя исключительно неопубликованные архивные источники, делает вывод об эффективности работы общества и его творческом потенциале.

Ключевые слова: Закарпатье, «Школьная Матка Русинов», педагогическое общество, члены общества, статуты, направления работы.

The author of the article examines the scientific chronicle of the Pedagogical Society «School Ruthenians Mother Czechoslovak Republic», established in Uzhhorod in 1926. The conditions and purpose of the organization, discussion of the name of company, priorities of its activities have been analysed.

Considerable attention has been paid to participants, activists, cooperation with other educational and teaching institutions, charter issues and more. The author has made conclusions about the performance of the company and its creative potential, using only unpublished archiv sources.

Keywords: Zakarpattia, «School Mother Ruthenians» pedagogical society, members of the company, charters, areas of work.